

ՀԱՅ ԲՈՒՍԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԵՒ

ԼՍՆ ԲԺՇԱԿԱԿԱՆ ԳՐԶԵՐ

Այն պահուն երբ է. ներսէս վ. Տիրացուեանի կաղնիք « Բուսարանօր մասին կը գրէի և Բանասէր »-ի մէջ (հտ. Ը. Եր. 99—104), լոյս տեսան երկու գրքոյկներ. 1) Կոկտ. Յովհ. Արթիւնեանի «Տունկերը եւ անոնց հայերէն անունները», եւ 2) պրովիզոր Ա. Սարուխանեանցի «Ներկատու բոյսեր եւ դրանց ներկերը»:

Դոկտ. Արթիւնեան խղճամիտ աշխատութեամբ մը բոյսերու հայերէն անունները ճշտելու կաշխատի, մինչդեռ պրովիզ. Սարուխանեանցի բուն նպատակն է «ճին հայկական եղանակով բուսական ամուր ներկեր պատրաստելու ձեւը» սորվեցնել, եւ սակայն մի եւ նոյն ժամանակ կուտայ մեզ «համառօտ ակնարկ ներկատու բոյսերի մասին»։ Նրկու հեղինակներն ալ կոչ կընեն «Փողովրդին» բոյսեր հաւաքելու եւ հայերէն անունները նշանակելով զրկելու իրենց։ Այս առիթով խորհուրդ կուտամ պ. Սարուխանեանցիին որ եթէ իր ծանուցած ապագայ գործերն ալ այդպէս բազմաթիւ տպագրական սխալներով հրատարակ պիտի հանէ, լաւ է որ բոլորովին չհրատարակէ. վասն զի ընթերցողը կարգացածէն քա՛ն մը չհասկնալէ զատ՝ սխալ ճամբու մէջ ալ կիյնայ:

Դալով հին բժշկական գրքերու՝ առջեւս ունիմ «Մարդակազմութիւն Մանուկ Պոնտացոյ» անուն տեղաբաղդ: «Քննութիւն Հ.Ս. Նրեմեանի», տպ. Վենետիկ. 1901:

Հ. Ս. Նրեմեանի անունն անչինջ պիտի մնայ մեր ամենուս սրբաթին մէջ — մանաւանդ հայ որբերու սրտին մէջ — իբրեւ ստեղծիչը «Գեղունի» պատկերազարդ հանդէսին, որուն արդիւնքով բազմաթիւ որբեր եւ կարօտեալներ խնամուած են ու կը խնամուին դեռ Բայց դժուար թէ Նրեմեան անունը կարենանք հցել բժշկական քննական դործի մը: Իւրաքանչիւր մարդ իր մասնագիտութիւնն ունի. ուստի՝ չենք կրնար պահանջել որ մարդիկ ամենագէտ ըլլալու են անպատեհաւ Մեր բժշկաբաններու մասին գրելու համար ո՛չ միայն բժիշկ եւ կամ բժշկական գիտութիւններու կատարելապէս հմուտ ըլլալու է, այլ նաեւ պէտք է

գիտնալ արաբերէն, պարսկերէն, թուրքերէն եւ յունալէն, նկատելով որ մեր բժշկարաններէ շատերն այս լիզուներէն թարգմանուած են Այս պատճառով ալ է. Երեմեանի «Քննութիւնը բուրբոյլին անյաջող աշխատութիւն մըն է. ինչպէս կը տեսնուի հետեւեայ կարճ սխալացոյցակէս.

Եր. 25. «Անծանօթ է Մօհեաւիլ բառն. որուն մեկնու թիւնն որոշ բան մը չի հասկցուիր». կըսէ է. Երեմեան. «Մօհտաթիլ» արաբերէն «մօթաթիլ» (1) բառն է, որ կը նշանակէ՝ տեղին համեմատ՝ բարեխառն, չէզոք:

— «Յէջ 18. կը գտնենք Պաւսպն որ նոյնպէս միզ անծանօթ մընացած է... կարելի է ենթադրել որ լինի մղող զօրութիւն մը»։ «Պաւսպ» արաբերէն կը նշանակէ՝ զոնապան. նոյն ինքն Մանուկ Պանտա. ցի կը հաստատէ զայս ըսելով. «Ի պաւսպն լինի. որ է զ(ո)նապանն»:

Եր. 27. «Նզրիզ օտառ բառ է, եւ կը նշանակէ Ռեւացուութիւն ու «Նզրիզ» (արաբ.՝ նզրիս) կը նշանակէ՝ կաթուած, goutte.

Եր. 28. «Մրհնուպի... կը համարուի կտաւատի նման հոռիտ մի». իսկ եր. 41՝ «ըմպելիք մը»։ «Արքնուպին» արաբերէն բառ է եւ կը նշանակէ՝ oxymel, որուն մէկ տեսակը (oxymel scillitique) բժշկութեան մէջ իբրեւ միզեցուցիչ կը գործածուի իսկ Պարսկաստանի մէջ «Սիրքէնկիւպին» անուան տակ զովարար ըմպելի մը կը պատրաստեն:

— «Ղուլինն... կը նշանակէ ցաւ եւ ուռոյց աղեաց»։ «Ղուլինն» է արաբ. «գուլունն», որ կը նշանակէ՝ colique, խիթ:

— «Սառասան կը նշանակէ Խեցզետին»։ Պէտք էր ըսել՝ Խոլիքցադետի = cancer ախաբ, վասն զի հոս արաբերէն «սարատան» բառը չի՝ նշանակեր Խեցզետին = Écrevisse.

— «Տայուն = Խոյլ, Ուռեցք»։ «Տայուն» է արաբերէն «Թաուն» = peste.

Եր. 29. «Հայզ = հազ», ուրիմ ֆր. toux ! «Հայզ» արաբերէն կը նշանակէ՝ Դաշտան, menstrues.

— «Լազիճ... անտարակոյս կը նշանակէ հինցած կամ խսացած»։ «Լազիճ» է արաբերէն «լիւզուճ» = visqueux.

Եր. 34—38. Այլին մէջ 7 թաղանթ կը հաշուէ բժշկարանս, հին բժշկարաններու հետեւելով. ասոնք են՝ 1) Մութահիմա, 2) Ղանիա, 3) Անապի, 4) Անքեպուլթի, 5) Շապաքա, 6) Սիւպիքէ, եւ 7) Մաշիմա, Բայց է. Երեմեան նոր բժշկարաններու հետեւելով այս թիւը կը փոխէ եւ սխալանաց մէջ կ'իյնայ. վասն զի՝ ըստ նախնեաց՝

«Մութահիմա» է՝ Conjonctif, (ըստ է. Երեմեանի՝ «Sclerotique» =

կարծրաթաղանթ», որ արար, « սուլպէ » կամ ըստ մեր բժշկարանաց ախլպիքէն կոչուած թաղանթն է)։

« Դանիա » է՝ Cornée.

« Անապի » է՝ Uvée, (ըստ Կ. Երեմեանի՝ « Iris » Երեմեան և որ հիմա կը կոչուի արար, « Թապաքա՛յը քուզահիյէ՛ն »)։

« Անքեապու թի » է՝ Arachnoïde, (ըստ Կ. Երեմեանի՝ « Rétine » Ծանցենի »), որ մեր բժշկարանաց « չապաքա » բառն է)։

« Շապաքա » է՝ Rétine, (ըստ Կ. Երեմեանի՝ « Hyaloïde » Ապիկե-նի», որ հիմակուան արար բժշկարաններու սխալ լիթ զուեանէն բառն է)։

« Սիւլպիքէ » է՝ Սուլպէ = Sclérotique.

« Մաշիմա » է՝ Choroïde.

Այս երկու վերջին բառերուն համար Կ. Երեմեան կըսէ. « Զի կըր-ցանք՝ հասկնալ թէ այդ երկու բառերն աչաց որ մասին յատկացուած են և երբ 43. Աքթա, Փալիւ, Թաշանոււ, եւն. որոնց նշանակութիւնն ենք չէ գտած Կ. Երեմեան Ան այս բառերուն ֆրանսերէնները. — Աքթա = Apoplexie. Փալիւ = Paralytie. Թաշանոււ = Spasme, Բաշանոււ = Tremblement, Շակիկա = Migraine.

Երբ 48. « Մալախուլիա... կը նշանակէ Մաղասկաթ (Լուսնոտ... Epileptique) և եւուլթիւնն « Մալախուլիա » յունարէն բառ է եւ կը նշանակէ՝ Mélancolie.

— « Սուփուֆ. պրս... է յայտնի դեղ ինչո, ըստ Պալատեցւոյ բայց ի՞նչ դեղ՝ « Սուֆուֆ » արաբ բառ է եւ կը նշանակէ՝ փոշի = poudre.

Այս գիտողութիւններն իբրեւ նմոյշ ներկայացնելով աշտեղ՝ իմ նպատակս է ցոյց տալ, թէ ի՞նչ ուղղութեամբ պէտք է աշխատիլ նախ-նեաց բժշկարաններէն եւ գիտական բառերէն օգտուելու համար։

Իսկ բուսաբանական բառերով զբաղողներու համար միակ եւ ազա-հով ճամբան է քննել, թէ այսինչ բառն այնինչ գաւառի կամ հեղինակի համար ի՞նչ նշանակութիւն ունէր. օրինակի համար՝ մենք գիտենք թէ հանրածանօթ « Գիտնախնձոր » բառը կը նշանակէ մեր սեղաններու վրայ իբրեւ կերակուր ծառայող Pomme de terre-ը, թրք. ֆարքոֆի, փաքա-րիս. բայց մեր բժշկարաններու « Գիտնախնձոր »ը բուրբոնի տարբեր բան է, եւ կը նշանակէ՝ Camomille, Երեցուկ, փափաքիա, Ուրիշ աւե-լի ցայտուն օրինակ մը. — Վստահ եմ որ ընթերցողներուս մօքին մէջ կասկածի նշոյլն անգամ ծագած չէ « Քրքում » եւ « Զաֆրան » = crocus բառերու նոյնութեան նկատմամբ. բայց այսպէս չէ. վստահ չի « Քրքում » արաբերէն « Բուրբոն » բառն է, որ կը նշանակէ Curcuma, իսկ « Զաֆ-րան » է Crocus. Այս սխալն առաջին անգամ Ս. Գրքէն մտած է ամէն տեղ, քանի որ երբայեցին՝ չփոքմամբ՝ արաբերէն « Քուրքում » բառն առնելով « Բարբոն » վերածած եւ դրած է « Զաֆրան » բառին տեղ. (Նրդ երգոց, Դ, 14). մինչդեռ յունարէն թարգմանիչներն զգալով բառին բուն

իմաստը, առանց միտ դնելու, երբայեւէն կամ երբայացած «Քարքում» ձեւին, ճշտիւ գրած են՝ fro'fou = crocus, փխնկ, curcuma-ի Քրքում բառը՝ curcuma նշանակութեամբ կը յիշուի նաեւ Սոքենացիի ընծայուած Աշխարհագրութեան մէջ, «Լինի 'ի Ճենաց աշխարհին... քրքում տնրաւ»։ Եւ գիտենք թէ Curcuma-ի էայրենիքն է Ճենաստան, «Curcuma. . . qui croit aux Indes orientales, en Chine.» (1) Մեր բժշկարաններու մէջ Քրքում ընդհանրապէս կը նշանակէ՝ Չափրան, բայց Ամիրաովլաթ՝ հակառակ որ իր «Անդիտաց անպէտոսին» մէջ Քրքումը նոյնացուցած է Չափրանի հետ, իր «Օգուտ բժշկութեան» անուն գործին մէջ, կըսէ. «Քուրքում տարու. Որ է տալաւը քուրումն. որ է Չափրանի գեղն... Առ քրքում. եւ Չափրան եւ անպուլ»։ Ուրեմն քրքումը եւ Չափրան իրարմէ տարբեր գեղեր են, անաջինը՝ Curcuma, երկրորդը՝ Crocus։ Արար բժիշկներն ալ տեղ տեղ շփոթած են այս երկու գեղերը, եւ մին միւսի տեղ առած, անշուշտ գոյներու չափ մեծ նմանութենէն խաբուելով։

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ